

ביאורים

התורה לא ניתנה לכל יהודי ויהודי באופן פרטי, אלא לעם בכללו. לכן התורה רואה לנכון לצוות כל יהודי לאהוב את כל בני עמו, כפי שהוא אוהב את עצמו. רק תפיסה של כלל היהודים כאיברים של גוף אחד ואישיות אחת, יכולה להכיל ציווי תובעני שכזה. עלינו לדעת שאהבה חייבת לבוא לידי ביטוי מעשי. אם מישוהו אוהב רק 'בלב', גם בלב הוא לא ממש אוהב. אהבה אמיתית חייבת להביא למעשים של קרבה ואחוה, מתוך יחס של שוויון ואחדות מלאים. האהבה, היא תיקונו של היחיד מתוך ההבנה שבריאיו ושלמותו של הפרט יגיעו רק מתוך קישורו אל חבריו ואל עמו. האהבה איננה מעלה, אלא חובה גמורה כשאר מצוות עשה שבתורה.

היהדות איננה גזענית, ולכן התורשה הגנטית איננה הקריטריון היחיד לקביעת יהדות. גם מי שנולד כגוי יכול להתגייר, וחובת האהבה כלפיו לא רק שאיננה פחותה מהאהבה לשאר היהודים מבטן ומלידה, אלא היא כפולה. הגר הוא יהודי מבחירה מלאה, ולא מכורח ההורים שאליהם הוא נולד, ולכן יש לו קרבה מיוחדת אל ה'. החיוב הכפול לאהוב אותו נובע מההכרה במאמץ הגדול שעשה - עזיבת עמו ומולדתו, ובנוסף, מהכרה בחלישות החברתית שעלולה להיות במצבו.

לעומת החובה לאהוב, ישנו איסור לשנוא. לעומת מצוות האהבה שמתמקדת בעיקר בעולם המעשה, מצוות השנאה מתמקדת בעיקר בעולם הנפש. הרבה יותר קל להתמודד עם אדם שאינו מעמיד פנים, והמתח בינו ובינינו גלוי וידוע, מלהתמודד עם אדם שמאמץ אורח חיים של 'אחד בפה ואחד בלב'. אדם שמסתיר את רגשותיו האמיתיים כלפי הזולת, עלול לפגוע בשני בלי שתהיה לשני יכולת להתגונן. הוא גם מנציח את השנאה בלבו, ומונע אפשרות של טיפול ושל תיקון היחסים. מי שאיננו בדרגה של מסוגלות להבליג על עלבון ולמחות את השנאה מלבו, אסור לו להעמיד פנים שהכל כרגיל. הוא מחויב להיות גלוי עם חברו כדי ליישר את ההדורים ביניהם. החיים בחברה היהודית צריכים להתנהל בכנות הדדית. מאידך, אסור לנפגע לנצל את הפגיעה בו כדי להתעמר בחברו ולהתנשא עליו, כשאיננו מוכן לסלוח. כשם שאסור לצער את הזולת, כך אסור למנוע ממנו את המחילה. כל אחד יכול לטעות, ולכן כל אחד חייב לסלוח.

הרחבות

• אהבת ישראל מתוך אהבת ה'

לְאַהֲבֵת אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל. הרמב"ן מבאר שמצוות 'ואהבת לרעך כמוך' - אין משמעה לאהוב כל אחד מישראל כפי שאוהב את עצמו, כיוון שציווי שכזה נוגד את הטבע האנושי "כי לא יקבל לב האדם שיאהב את חברו כאהבתו את נפשו", אלא "מצוות התורה שיאהב חברו בכל עניין כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב", כלומר שיעשה הטוב לחברו כפי שהיה רוצה שיעשה לו מחמת אהבתו את עצמו [רמב"ן על התורה, ויקרא יט, יז]. אולם מדברי הרמב"ם עולה שהמצוה אינה רק באופן ההתנהגות אלא גם בעצם הרגשת האהבה. כיצד ניתן להבין דבר זה? הרב קוק מסביר שאהבת ישראל נובעת מאהבת ה': "מאהבת אלוהים המוטבעת בכל נפש ישרה, מיד כשמתנערת מהמהומה השכרנית (המשכרת) של החושים ונטויותיהם הגסות, מתעוררת היא בתוך הלב אהבת ישראל בכל אדם תרבותי היודע יפה את המהלך ההיסטורי ואיך פעלה האומה הזאת לטובה על המחשבה האלוקית בכללות האנושית" [אורות, אורות ישראל ד, י]. מתוך אהבת ה' מתעוררת אהבה לאומה שנושאת את שם ה' ופועלת לגלות את המגמה האלוהית במציאות. על ידי ההבנה שכל אחד מישראל הוא חלק ממגמה זו, גם אם איננו רואים כיצד, מתעוררת אהבה טבעית לכל אחד ואחד מישראל (וראה שם, ב).

ג מְצוּהָ עַל כָּל אָדָם לְאַהֲבֵת אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל * כְּגֹפֹו, שְׁנֵאָמַר: "וְאַהֲבֵת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יז). לְפִיכֶךָ צְרִיךְ שֵׁיטְפֵר בְּשִׁבְחוֹ וְלַחוּס עַל מְמוֹנוֹ כְּמוֹ שֶׁהוּא חָס עַל מְמוֹן עֲצָמוֹ וְרוֹצֵה בְּכַבּוּד עֲצָמוֹ. וְהַמְתַּכְּפֵד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ - אֵין לוֹ חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

ד אֲהַבְתָּ הַגֵּר שֶׁבָא וְנִכְנַס תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׂכִינָה ° - שְׁתִּי מְצוּוֹת עֲשֵׂה: אַחַת - מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּכָלֵל רְעִים; וְאַחַת - מִפְּנֵי שֶׁהוּא גֵר, וְהַתּוֹרָה אֲמָרָה: "וְאַהֲבַתְּם אֶת הַגֵּר" (דברים יט, ט). צְוָה עַל אֲהַבְתָּ הַגֵּר כְּמוֹ שֶׁצְוָה עַל אֲהַבְתָּ שְׂמוֹ, שְׁנֵאָמַר: "וְאַהֲבַתְּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (שם ו, יא, א). הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲצָמוֹ אוֹהֵב גְּרִים °, שְׁנֵאָמַר: "וְאַהֲבֵ גֵר" (שם י, י).

ה כָּל הַשּׁוֹנֵא אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל בְּלִבּוֹ - עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֵאָמַר: "לֹא תִשְׁנֵא אֶת אֲחִיךָ בְּלִבְּכֶךָ" (ויקרא יט, יז). וְאֵין לוֹקֵין עַל לֹא זֶה, לְפִי שֶׁאֵין בּוֹ מַעֲשֵׂה. וְלֹא הִזְהִירָה תּוֹרָה אֲלָא עַל שְׁנֵאָה שֶׁבְּלִבּוֹ; אֲבָל הַמְּפָה אֶת חֲבֵרוֹ, וְהַמְּחַרְףֵהוּ אֶת חֲבֵרוֹ - אֵף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ רִשָּׁאִי °, אֵינוֹ עוֹבֵר מִשּׁוֹם "לֹא תִשְׁנֵא".

ו כְּשִׁיחֲטָא אִישׁ לְאִישׁ - לֹא יִשְׁטַמְנוּ ° וְיִשְׁתַּקּוּ, כְּמוֹ שְׁנֵאָמַר בְּרִשְׁעִים: "וְלֹא דָבַר אֲבִשְׁלוֹם עִם אֲמָנוֹן לְמִרְעָה וְעַד טוֹב, כִּי שִׁנְאָ אֲבִשְׁלוֹם אֶת אֲמָנוֹן" (שמואל ב יג, כב), אֲלָא מְצוּהָ עֲלֵינוּ לְהוֹדִיעַ וְלוֹמַר לוֹ 'לְמָה עֲשִׂיתָ לִּי כֹךָ וְכָה, וְלְמָה חֲטַאתָ לִּי בְּדַבַּר פְּלוֹנִי?', שְׁנֵאָמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ, וְלֹא תִשָּׂא עֲלֵינוֹ חֲטָא" (ויקרא יט, יז). וְאִם חִזַּר וּבִקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְמַחֵל לוֹ - צְרִיךְ שִׁימְחֵל. וְלֹא יִהְיֶה הַמוֹחֵל אֲכִרִי, שְׁנֵאָמַר: "וְיִתְפַּלֵּל אֲבָרְהָם אֶל הָאֱלֹהִים" (בראשית כ"ז).

וְאַהֲבֵת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ - חכמים למדו מפסוק זה מצוות הרבה, שכפי שאדם רוצה שיעשו לו, ראוי שיעשה כן ליהודי אחר: יבקר חולים וילווה מתים וינחם אבלים וכדומה (ראה אבל יד, א וביאורו שם). ולאהוב משמעויותו להעדיף. **מתכבד בקלון חברו** - "ערך מעשיו הטובים וחכמתו למול מעשה חברו או חכמתו, כדי שייראה מכללן שהוא מכובד וחברו בזוי" (תשובה ד, ט). **אין לו חלק לעולם הבא** - בגלל חומרת עוונתו של מי שרגיל בדבר, "כדי להתרחק מהן ולהיזהר מהן" (תשובה ג, ט), ומשום שהעושה כן מוכיח שנפשו פגומה מאוד ואינה ראויה לחיי העולם הבא (פה"מ סנהדרין י, א). **ונכנס תחת כנפי השכינה** - לחסות תחת השגחתו של ה' (מ"ג א, כה). **הקדוש ברוך הוא עצמו אוהב גרים** - ומצוה עלינו ללכת בדרכיו (לעיל א, ה-ו). **על שנאה שבלב** - שהיא חמורה יותר, כיוון שהיא במחשבה וברצון. **מחרף** - מקלל. **אף על פי שאינו רשאי** - ועובר בזה על איסורים אחרים (חובל ומזיק ה; סנהדרין טז, ב; כו, א). **ישטמנו** - ישנא אותו בלבו. **כמו שנאמר ברשעים... את אמנון** - אמנון אנס את תמר אחותו של אבשלום, ואבשלום שתק ולא הוכיח אותו, ופיתח שנאה כלפיו. **שנאמר** - כשחטא אבימלך נגד אברהם, וה' עצר את אבימלך מללדת, התנצל אבימלך על מעשיו, ואברהם מחל לו, ולא עוד אלא שהמקרא מעיד עליו שהתפלל עליהם, שנאמר: "וַיִּתְפַּלֵּל אֲבָרְהָם אֶל הָאֱלֹהִים, וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶמְהִתּוֹ וַיֵּלְדוּ".

ביאורים

אכפתיות אמיתית מוכרחת להתבטא גם בדאגה לחייו הרוחניים של הזולת. על כן נצטוונו בתורה: 'הוכח תוכיח את עמיתך'. ואפילו אחרי ניסיונות כושלים רבים, אם האכפתיות אמיתית - לעולם לא אשלים עם אובדן חייו, ואמשיך לנסות כל עוד יש סיכוי לתועלת וכל עוד יש לי יכולת.

אמנם, במצוה זו קיימת סכנה, בהיותה מצוה בעלת אופי מתנגד ותוקף. הצדדים השפלים שבאדם, אותם הוא בדרך כלל מדכא ומנצח, יכולים למצוא דווקא במצוה זו הזדמנות לפורקן באצטלה של 'לשם שמיים'. סכנות רבות כרוכות בתוכחה: ניצול המעמד להתגאות על חברו, שפיטה לכף חובה, נתינת ביטוי לכעס, פגיעה בזולתו ללא צורך וכו'. רבים המכשולים העלולים לגרום לתוכחה לשאת אופי פוגעני, ואז כמובן היא לא תועיל ולא תתקבל אצל חברו. על כן, השאלה הגורלית ביותר בנוגע למצוה זו היא עד כמה האהבה, ורק היא, מניעה את כל עשייתו. התוכחה חייבת להיעשות כשהאדם מלא בתחושות אהבה ורחמנות על חברו, וכולו מודאג מעתידו. זאת הסיבה שכתבה התורה לצד מצוות תוכחה את האיסור: "לא תישא עליו חטא", ללמדנו כי אופן קיום התוכחה הוא מתוך רגישות גדולה וזהירות מכל חטא כלפיו.

מעל הכל יש להזהר שלא לגרום בושה בתוכחה. שהרי הלבנת פנים, אף על פי שאין עליה עונש בבית דין, אין זה בגלל היותה קלה, אלא להפך. זהו בגלל שפגיעתה בעומק האישיות, מה שגורם שמחד אין דנים עליה בבית דין, אך מאידך הוא הוא שגורם לפגיעתה להיות הרבה יותר קשה.

ויש מקרים שבהם למרות האהבה הגדולה נהיה חייבים לפרסם את התנהגותו הרעה ולביישו ברבים. הדברים אמורים כשיש בכך צורך לחברה כולה, ומן ההכרח לרסן התנהגויות קיצוניות שעלולות להפוך לתופעה. בכל דור יש לשים לב לדברים שבהם נצרכת ותועיל לוחמה כזו.

הרמב"ם מגביל עניין זה רק למצוות שבין אדם למקום. בספר 'אבן האזל' הסביר הרב איסור זלמן מלצר שבמצוות שבין אדם לחברו אי אפשר לנקוט בדרך זו, מכיוון שתקריות אלו צריכות להגיע לבית הדין ורק שם יתבררו, שמעצם אופיים אלו תקריות בעלות שני פנים.

מידת חסידות שאדם ימחל למי שחטא לו בחטאים שנוגעים רק לו, ואז גם אינו צריך להוכיחו. אמנם, בשביל זה צריך שימחל לו בלב שלם, ולא ישמור טינה בלבו. אחרת שכרו יצא בהפסדו, ששנאה זו חמורה היא ועלולה לגרום לנזק לבסוף.

הרחבות

• להוכיח מתוך אהבה

מצוה להחזיר למוטב. מצוות תוכחה מלמדת שקיום תורה ומצוות של כל אחד ואחד מישראל אינו דבר אישי בלבד, אלא כל אחד צריך להרגיש שייכות לעבודת ה' של הזולת, כפי שכותב הרמב"ם: "ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא, ואם יחטא זולתי - מה לי, דינו עם אלוהיו. זה הפך התורה" [ספר המצוות, עשה רה]. התוכחה צריכה לבוא מתוך אהבה אמיתית ורצון להיטיב עם חברו, ולא מתוך ביקורת חיצונית. כפי שכתוב בספר חרדים: "צריך להוכיחו בינו לבין עצמו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו" [מצוות עשה ד], וכן נמסר בשם הבעל שם טוב: "תלמידי חכמים ראשים (מנהיגים) מוכיחים את העם בשער בת רבים, צריך לזהר בתוכחת מוסר שיאהב אותם, ומצד אהבה מוכיחם, כמו אב האוהב את בנו שחרו (מלמדו) מוסר, וכמו שכתוב "כי את אשר יאהב ה' יוכיח" [משלי ג, יב] [בעל שם טוב על התורה, פרשת קדושים]. השפת אמת מוסיף שלפני שאדם מוכיח את חברו, עליו להתעורר בתשובה על אותו החטא, ובכך לכלול את עצמו עמו ולא לבודד אותו בחטאו. על ידי שהמוכיח כולל עצמו עם החוטא - ממילא רגיש גם חברו ויתעורר בתשובה" [פרשת קדושים, תרמ"ג].

ז, הרוצה את חברו שחטא או שהוא הולך בדרך לא טובה - מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו^ו במעשיו הרעים, שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט, יז).

ז, המוכיח את חברו, בין בדברים שבינו לבינו^ז בין בדברים שבינו לבין המקום^ח - צריך להוכיחו בינו לבין עצמו. וידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו ולהביאו לחיי העולם הבא: אם קבל ממנו - מוטב; ואם לאו - יוכיח פעם שניה ושלשית. וכן תמיד חייב להוכיח, עד שיכהו החוטא ויאמר לו 'איני שומע'. וכל שאפשר בידו למחות^ט, ואינו ממחה - הוא נתפש בעוון אלו כלם^י, שאפשר לו למחות בהם.

ח, המוכיח את חברו תחלה^י - לא ידבר לו קשות עד שיכלימו^{יא}, שנאמר: "ולא תשא עליו חטא" (סו); כף אמרו חכמים: יכול את מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר: "ולא תשא עליו חטא". מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל, וכל שפן ברבים.

ח, אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה - עוון גדול הוא. כף אמרו חכמים: המלביין פני חברו ברבים - אין לו חלק לעולם הבא^{יב}. לפיכך צריך אדם להזהר בדבר זה, שלא לבייש חברו ברבים, בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו^{יג}, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו^{יד}.

ח, במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו. אבל בדברי שמים - אם לא חזר בו בסתר, מקלימין אותו ברבים, ומפרסמין חטאו, ומחרפין אותו בפניו ומבזין ומקלליו, עד שיחזר למוטב, כמו שעשו כל הנביאים לישראל^{יז}.

ט מי שחטא עליו חברו, ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום, מפני שהיה החוטא הדיוט^{יח} ביותר או שהיתה דעתו משבשת^{יט}, ומחל לו בלבד, ולא שטמו, ולא הוכיחו - הרי זו מדת חסידות^י; לא הקפידה תורה אלא על המשטמה.

שהוא חוטא על עצמו - להסביר לו שהוא פוגע בעצמו על ידי מעשיו הרעים (ראה תשובה ה, ב). **בדברים שבינו לבינו** - כשפגע בו חברו אישית, כגון שדיבר עליו לשון הרע. **שבינו לבין המקום** - 'המקום' הוא כינוי לקב"ה, שהוא מקיים את העולם (רס"ג, ספר יצירה ב, ג). וראה מ"נ (ג, לה) שכך כונו המצוות או האזהרות שהן לאדם עצמו להביאו לשלמות, משום שאין ישירות בין אדם לחברו. **שאפשר בידו למחות** - שאפשר שתתקבל תוכחתו. ואם עבר אדם בשוגג, וידוע שאם יוכיחו אותו לא יישמע לתוכחה ועלול לעשות את העברה במזיד, ואם אי אפשר לכפות עליו להימנע ממנה, אין מוכיחים אותו, 'והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין' (שביתת עשור א, ז). **הוא נתפש בעוון אלו כלם** - יקבל את עונשם, מפני "שכל ישראל ערביין זה בזה" (שבועות יא, טז). וראה תשובתו המאלפת של רבנו במי שמוכרח ליטול על עצמו אחריות ציבורית: "ואחר שהוברר לנו המעשה אשר עושים, וידענו שיעור זה החטא, היינו חייבים להזהירם ולהודיעם מה שידענו, ולהתמיד לדבר אליהם... וידענו שאם נתרשל מלהזהירם או נתעצל מלהורותם או נתרפה מלחייבים לתקן מעשיהם ולגדר זה הפרץ, נפקיר גם אנו את עצמנו לאבדן עצום... ואז נהיה אנחנו כולנו נתפסים בעוונותיהם, ודמם ידרש מיידנו, כמו שאמר יתעלה: 'הצופה כי יראה את החרב באה ולא תקע בשופר והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש, הוא בעונו בלנק אדם מיד הצופה ארש' (חוקקאל לג, ו) (ש"ת רמב). **תחלה** - בפעם הראשונה. **לא ידבר לו קשות עד שיכלימו** - לא יאמר לו דברים קשים ויבייש אותו. **המלביין** - המבייש. ונקרא כן, מפני שגורם לשינוי צבע פניו של המבויש (פה"מ אבות ז, א). **אין לו חלק לעולם הבא** - ראה לעיל ביאור ג. **בשם שהוא בוש ממנו** - אף אם התרגל שבני אדם מכנים אותו בשם זה (להקרא לחברו בכינוי ראה תשובה שם). **ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו** - ועובר בזה גם על איסור "ולא תגזר את עמיתו" (ויקרא כה, יז). "כיצד? היה בעל תשובה, לא יאמר לו 'זכור מעשיך הראשונים'. ואם היה בן גרים, לא יאמר לו 'זכור מעשה אבותיך'" (מכירה יד, ג, וביאורנו שם; וראה גם תשובה ז, ח). **מחרפין** - מקללים ומביישים. **כמו שעשו כל הנביאים לישראל** - ולזה נועדו גם הטיפורים שבתורה, כגון באנשי סדום ועמורה, "כדי שילכו בני אדם בדרכם של אלו, ויתרחקו מדרכם של אלה" (פה"מ אבות, הקדמה ה; מ"ג, ג). **הדיוט** - אדם פשוט, שחטאו אינו כה פוגע. **דעתו משבשת** - אינו שפוי. **מדת חסידות** - התנהגות שיש בה רדיפה אחר הצדק והחסד יותר מהמחויב (לעיל א, ה; פה"מ אבות א, ה). **משטמה** - שנאה בלב.

ביאורים

אחד הדברים שהתורה מרבה לחנך אותנו אליו הוא שימת לב. אדם מטבעו מתבונן על המציאות דרך המשקפיים שלו. אדם עייף וחלש מסתכל על העולם בעיניים חלשות, ואילו אדם שמח ובעל 'מצב רוח' טוב מסתכל על מה שקורה בעולם בצורה אופטימית יותר. מכיוון שכך, באופן טבעי, כאשר אדם חושב על זולתו, הוא מתייחס אליו כפי שהוא רואה אותו במשקפיים של עצמו. התורה מלמדת אותנו שצריך להתרגל לכך שכל אדם שונה מזולתו. כוחות הנפש ומאורעות החיים, משתנים מאדם לאדם, ועלינו להתבונן על הזולת לפי המצב שבו הוא נמצא.

אדם שחווה יתמות או אשה שחווה אלמנות נמצאים במצב לא פשוט. ההורים והבעל מהווים סוג של קרקע מוצקה, בסיס מוצק ומשענת בעולם הזה, וללא מציאותם קרוביהם חווים חסרון קשה.

כיוון שכך, מלמדת אותנו התורה להבין ללבם של אנשים שסבלו מחוויה שכזאת. לנהוג עמם ברגישות מיוחדת, ולא להסתכל עליהם מנקודת המבט הרגילה שלנו אלא מנקודת מבט שמתחשבת בקושי ובהתמודדות. יכולת הסיבולת של אדם ממוצע מסוגלת, בדרך כלל, להכיל פגיעות שונות ולהצליח לסבול אותן, אבל אצל אנשים אלו הקושי גדול שבעתים. לכן הזהירה התורה מאוד להימנע מלגרוע צער ליתומים ולא למנות.

בתוך כל הקושי הגדול שאליהם נקלעו, הקב"ה מתגלה כ'אבי יתומים'. בורא עולם, פורש חסותו עליהם, משמש להם אב רחום ודואג לצרכיהם. לפעמים הוא עושה זאת בגלוי ולפעמים 'מאחורי הקלעים'. חשוב להעיר שאין הכוונה שמי שחווה יתמות או אלמנות אינו מסכן שצריך לעשות לו טוב ולרחם עליו, חלילה, אלא אדם שהקב"ה החליט שזוהי ההתמודדות שהוא צריך לעבור. ודווקא מתוך כך נדרשים כולם להתייחס אליו בהתאם ולא לפגוע בו או באמונו העצמי שלו, ומי שלא עושה כן ראוי לעונשים חמורים מאוד. הרמב"ם מוסיף שיש יוצא מהכלל וזה במקרה שבו מחנך מעניש יתום או אלמנה לטובתם ומתוך מניעים חיוביים, ועושה זאת, כמובן, בזהירות וברגישות.

הרחבות

יתומים ואלמנות - קרוביו של מקום

שִׁנְפָּשׁוּ שְׂפֵלָה לְמֵאד וְרוּחָן נְמוּכָה. התורה מדריכה להיזהר מאוד בכבודם של יתומים ואלמנות, מפני שצערם גדול, רבי משה אלשיך מבאר שבכך שמצערים אותם, מזכירים להם שאין להם בעל או אב שיגן עליהם מפני הצער שנגרם להם [אלשיך שמות כב, כא-כב]. מציאות זו שבה אין עוזר ותומך, גורמת לכך שפנייתם של היתום והאלמנה בעת צערם מכוונת ישירות לה', ומתוך כך הם זוכים לחיות בקרבה מיוחדת לאבי יתומים ודיין אלמנות, כפי שכותב רבנו בחיי בן אשר: "לפי ששאר בני אדם המעונים יטריחו אחרי מושיעים ושימו בטחונם בהם, אבל היתום והאלמנה שאין להם מושיעים אינם בוטחים כי אם בהקב"ה, ועל כן הקדוש ברוך הוא שומע צעקתם ויריב ריבם". כך גם ביחס לגר שהתורה הרבתה להזהיר על כבודו: "והוסיף טעם הכתוב האחר: ואתם ידעתם את נפש הגר, לא אמר את הגר אלא את נפש הגר, כלומר נפשו שפלה ונכנעת ועיניו תמיד אל ה'" [פתיחה לפרשת וישב]. המהר"ל מעמיק עוד ואומר שהשפלות והענווה המאפיינות את הגר, היתום והאלמנה, וכן היותם פחות יציבים מבחינה גשמית, גורמים להם קרבה טבעית לרוחניות [גבורות ה' סז]. נלמד מכאן שהציווי להיזהר בכבודם של החלשים אינו רק מתוך רחמים על מצבם הקשה, אלא גם מתוך יחס של כבוד למעמדם הרוחני ולקרבת האלוהים שהם זכו בה.

יְחִיב אָדָם לְהִזָּהֵר בִּיתּוּמִים וְאַלְמָנוֹת, מִפְּנֵי שִׁנְפָּשׁוּ שְׂפֵלָה לְמֵאד וְרוּחָן נְמוּכָה, אִף עַל פִּי שֶׁהוּן בְּעַלֵּי מְמוֹן. אֶפְלוּ אֲלֵמְנָתוֹ שְׂלֵמָלָה וִיתוּמָיו שְׂלֵמָלָה° - מְזִהָרִים אָנוּ עֲלֵיהֶן, שִׁנְאַמָּר: "כָּל אֲלֵמְנָה וְיָתוּם לֹא תַעֲנֹן" (שמות כב, כא).

יְוִחִיֵּף נוֹהֲגִין עִמָּהֶן? לֹא יִדְבַר אֲלֵיהֶן אֲלָא רְכוּת°, וְלֹא יִנְהַג בָּהֶן אֲלָא מְנַהֵג כְּבוֹד, וְלֹא יִכְאִיב גּוֹפֶם בְּעַבְדוּתָהּ וְלֹא לִבָּם בְּדַבְרִים°, וְיִחְוִיס° עַל מְמוֹנָם יִתֵּר מְמוֹנוֹ עֲצָמוֹ.

יְכַל הַמְקַנְיָטוֹן° אוֹ הַמְקַעֵסוֹן אוֹ הַכְּאִיב לִבָּן אוֹ רְדָה° בָּהֶן אוֹ אֲבַד מְמוֹנָן - הֲרִי זֶה עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, וְכָל שֶׁפָּן הַמְפָּה אוֹתָם אוֹ הַמְקַלְלָן. וְלֹא זֶה - אִף עַל פִּי שֶׁאֵין לוֹקִין עֲלָיו, הֲרִי עֲנָשׁוּ מִפְּרֶשׁ בַּתּוֹרָה: "וְחָרָה אַפִּי וְהִרְגַּתִּי אֶתְכֶם בְּחָרְבִי" (שם כב, כג).

יְבִרִית כָּרַת לָהֶן מִי שֶׁאָמַר וְהִיא הָעוֹלָם, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהֵם צוֹעֲקִים מִחֶמְסִים° - הֵן נַעֲנִין, שִׁנְאַמָּר: "כִּי אִם צַעַק יִצְעַק אֵלַי - שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקָתוֹ" (שם כב, כג).

יְבִמָּה דְבָרִים אֲמוּרִים? בְּזְמַן שֶׁעֲנָה אוֹתוֹן לְצָרְכֵי עֲצָמוֹ. אֲבָל עֲנָה אוֹתוֹן הֲרֵב כְּדֵי לְלַמֶּדן תּוֹרָה° אוֹ אֲפָנוּתוֹ אוֹ הַלּוּלִיכָן בְּדַרְךְ יִשְׂרָאֵל - הֲרִי זֶה מִתֵּר. וְאִף עַל פִּי כֵן, לֹא יִנְהַג בָּהֶן מְנַהֵג כָּל אָדָם, אֲלָא יַעֲשֶׂה לָהֶן הַפְּרָשׁ°, וְיִנְהַלֵּם בְּנַחַת וּבְרַחֲמִים גְּדוֹלִים וְכְבוֹד, "כִּי יִירִיב רִיבָם" (משלי כב, כג). אֲחַד יְתוּם מְאֹב וְאֶחָד יְתוּם מְאֹם. וְעַד אֲמַתִּי נִקְרָאִים 'יְתוּמִים' לַעֲנִין זֶה? עַד שֶׁלֹּא יִהְיוּ צָרִיכִין לְאֶדָם גְּדוֹל לְהַסְמָךְ לוֹ° לְאֲמָנוֹן° וְלְהַטְפִּיל° בָּהֶן, אֲלָא יִהְיֶה עוֹשֶׂה כָּל צָרְכֵי עֲצָמוֹ לְעֲצָמוֹ כְּשֶׁאֵר כָּל הַגְּדוֹלִים.

אֶפְלוּ אֲלֵמְנָתוֹ שְׂלֵמָלָה וִיתוּמָיו שְׂלֵמָלָה - מפני שהממון הרב אינו יכול לכפר על הצער. רְכוּת - בלשון רכה ונוחה. בְּדַבְרִים - במילים פוגעות. יְחִוִּס - ירחם. הַמְקַנְיָטוֹן - המציק להם. רְדָה - שיעבד אותם ביחס קשה כמו שליט ומושל. עֲנָשׁוּ מִפְּרֶשׁ בַּתּוֹרָה: "וְחָרָה אַפִּי וְהִרְגַּתִּי אֶתְכֶם בְּחָרְבִי - וְהָיוּ נִשְׁיָכָם אֲלֵמְנָתוֹ וּבְנִיכָם יְתָמִים". מידה כנגד מידה, כדרכם של עונשים רבים בתורה (מור"ג גמא). צוֹעֲקִים מִחֶמְסִים - מתפללים אל ה' על העוול שנעשה להם. כְּדֵי לְלַמֶּדן תּוֹרָה - "ומכה אותן המלמד להטיל עליהן אימה [יראה ורצינות], ואינו מכה אותן מכת אויב, מוסר אכזרי" (תלמוד תורה בבב; וראה גם רוצח ה.ו). אֲפָנוּת - מקצוע. הַפְּרָשׁ - הבדל. לְהַסְמָךְ לוֹ - להישען עליו ולהיעזר בו. לְאֲמָנוֹן - לגדל אותם. לְהַטְפִּיל - לטפל ולהתעסק.

ביאורים

פעמים רבות מצינו שחז"ל הפליגו בחומרתה של עברה או של מידה מסוימת. אולם נראה שאיסור לשון הרע, זכה להתייחסות מיוחדת, חריפה מאד, עד שעליו נכתבו אולי הביטויים הקשים ביותר: 'כאילו כפר בעיקר', 'לשון הרע הורגת', 'כנגד שלוש העבירות החמורות', ועוד.

מדוע חז"ל התבטאו בחריפות כה גדולה דווקא נגד איסור זה? נראה שחז"ל ראו בלשון הרע דבר הרסני החותר תחת היסודות הבסיסיים של היהדות. הקב"ה ברא כל יהודי ונתן לו תפקיד שאיתו הוא, יחד עם שאר בני האדם, יקדם את העולם, וירבה בו טוב ויור. הדבקות בבורא אמורה לגרום לאדם לעסוק בטוב ולהרבות אותו, ואילו דיבור רע על הזולת מרבה רוע ופירוד בעולם ומי שעוסק בו חותר במעשיו תחת מלכות שמים. במקום להתחבר לבריות ויחד עימם לקדם את העולם, הוא עסוק בפירוד הלבבות ובהבלטת הצדדים השליליים. כוח הדיבור מיועד דווקא להרבות בניין ושלום ומי שעוסק בדיבורים רעים משתמש בו למטרה הפוכה ממטרתו האמיתית.

איסור לשון הרע הוא דבר שקל מאוד להיכשל בו, הסיבה לכך היא שהוא מתבצע דרך דיבור שהוא פעולה שגרתית וקלה שהאדם רגיל לעשותה כל הזמן. סיבה נוספת היא שלעיתים רבות האדם מדבר על חוויות ועל תחושות שהוא באמת חווה, שהרי, כפי שהדגיש הרמב"ם, איסור לשון הרע קיים אפילו על דבר שהוא אמת. חז"ל הרגישו עד כמה לשון הרע מהווה הרס של החברה, ולכן הדגישו עד כמה חשוב להתאמץ לברוח ממנו. מי שרגיל להתבטא אך ורק באופן חיובי על הזולת, מתרגל להיות כזה שעוסק בחיוב ובטוב, ואילו מי שעוסק ברע, הופך להיות מחפש רע ועלול אף להתרגל להרע לזולת. זו הסיבה שאדם שהופך להיות קבוע בדיבורים אלה ('בעל לשון הרע') - היחס אליו חמור לאין ערוך.

הרחבות

• לשון הרע פוגע במהותו של האדם

וְלִשְׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד כָּלֶם. הרמב"ם מביא מדברי חז"ל שלשון הרע שקול כנגד שלוש העבירות החמורות - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. רבי ישראל מאיר הכהן, בעל ה'חפץ חיים', מסביר שחומרת איסור לשון הרע נובעת מכך שהאומר לשון הרע פוגע בכוח הדיבור האנושי, שהוא ההבדל המהותי שבין אדם לשאר בעלי חיים: "כי ידוע הוא שיתרון האדם מכל בעלי החיים הוא במה שיוסיף בו הקב"ה את הנפש המדברת, כמו שכתוב 'ויהי האדם לנפש חיה', ותרגם אונקלוס 'לרוח ממללא', וזהו רק אם מתקן בכוח הדיבור, אשר נתן לו הקב"ה. לא כן אם משתמש בדיבורו לרע, הוא גרוע יותר מהבהמה אשר על הארץ כי היא איננה מקלקלת על כל פנים. וזהו שדייק הכתוב 'מי האיש' (... נצור לשונך מרע) וגו' דאי לאו הכי (שבלא זה) אינו בכלל איש" [שמירת הלשון, שער הזכירה ג]. על דרך זו מסביר המהר"ל את הקשר שבין שלוש העבירות החמורות לאיסור לשון הרע: שלוש העבירות החמורות מקבילות לחלקי האדם - הגוף, הנפש והשכל, והדיבור שהוא נוגע למהותו של האדם, כולל את כל החלקים הללו [נתיב הלשון ו].

פָּרֵק שְׁבִיעִי איסורי הלשון

א המְרַגֵּל - בחברו - עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֹאֲמֹר: "לא תלך רכיל בעמִיךָ" (ויקרא יט, טז). וְאֵף רכילות על פי שְׁאִין לוקין על לֹא זָה, עוֹוֹן גְּדוֹל הוּא, וְגוֹרֵם לְהַרְג נַפְשׁוֹת רַבּוֹת מִיִּשְׂרָאֵל, לְכַף נִסְמָךְ לוֹ: "לא תַעֲמֹד עַל דָּם רֵעֶךָ" (שם); צֹא וּלְמַד מֶה אֲרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוֹמִי (שמואל א כא-כב).

ב, אִי זֶה הוּא רְכִיל? זֶה שֶׁהוּא טוֹעֵן דְּבָרִים, וְהוֹלֵךְ מִזֶּה לְזֶה וְאוֹמֵר 'כֶּף וְכֶף פְּלוֹנִי', 'כֶּף וְכֶף שְׁמַעְתִּי עַל פְּלוֹנִי', אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא אוֹמֵר אֲמַת, הֲרִי זֶה מַחְרִיב אֶת הָעוֹלָם.

ב, יֵשׁ עוֹוֹן גְּדוֹל מִזֶּה עַד מְאֹד, וְהוּא בְּכֻלּוֹ לֹא זָה, וְהוּא לְשׁוֹן הָרַע, וְהוּא הַמְסַפֵּר בְּגִנּוֹת חֲבֵרוֹ, אֵף עַל פִּי שְׁאֲמֹר אֲמַת. אֲבָל הָאוֹמֵר שֶׁקֶר - מוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ נִקְרָא. אֲבָל בְּעַל לְשׁוֹן הָרַע זֶה שִׁיּוֹשֵׁב וְאוֹמֵר 'כֶּף וְכֶף עֲשֶׂה פְּלוֹנִי', 'כֶּף וְכֶף הִיוּ אֲבוֹתַי', וְכֶף וְכֶף שְׁמַעְתִּי עֲלֵיו, וְאוֹמֵר דְּבָרִים שֶׁלְּגַנְאֵי - עַל זֶה הַפְּתוּב אוֹמֵר: "יִכְרַת יִי כָּל שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת, לְשׁוֹן מְדַבֵּרַת גְּדוֹלוֹת" (תהילים יב, ד).

ג, אֲמֵרו חֲכָמִים: עַל שֶׁלֵּשׁ עֲבֻרוֹת נִפְרָעִין מִן הָאֲדָם בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְאִין לוֹ חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא: עֲבוּדָה זָרָה, וְגִלוֹי עֲרִיּוֹת, וְשִׁפְכוֹת דָּמִים - וְלִשְׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד כָּלֶם.

ג, וְעוֹד אֲמֵרו חֲכָמִים: כָּל הַמְסַפֵּר בְּלִשְׁוֹן הָרַע, כְּאִלוֹ כֶּפֶר בְּעֵקֶר, שְׁנֹאֲמֹר: "אֲשֶׁר אֲמָרוּ לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר, שִׁפְתֵינוּ אֲתָנוּ, מִי אֲדוֹן לָנוּ?" (שם יב, ה). וְעוֹד אֲמָרו חֲכָמִים: שֶׁלֵּשׁ הַלִּשְׁוֹן הָרַע הוֹרְגַת: הָאוֹמֵר, וְהַמְקַבֵּל, וְזֶה שְׁאוֹמְרִין עֲלָיו. וְהַמְקַבֵּל - יִתֵּר מִן הָאוֹמֵר.

מְרַגֵּל - מרכל, הולך רכיל (אותיות גימ'ל וכו"ף מתחלפות). בהשאלה מן 'רוכל', אדם ההולך ברגליו ממקום למקום ומוכר את סחורתו. **צֹא וּלְמַד** - ביטוי רגיל בספר "משנה תורה" לפני סיפור מקראי. **מֶה אֲרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוֹמִי** - כשברח דוד מפני שאול המלך, שביקש להרוג אותו, והגיע אל אחימלך הכהן הגדול בנוב, והוא עזר לו במאכל ובנשק, כיוון שלא ידע שדוד בורח מפני שאול. דואג האדומי, מעבדי שאול המלך, הלשין על אחימלך מבלי לומר שאחימלך לא ידע שדוד בורח מפני שאול, ובתגובה למעשהו הרג שאול את כל כוהני נוב (הרמב"ם בפה"מ אבות א, י מבחיר שקרבת דואג לשלטון גרמה להפסד הדת). **שֶׁהוּא טוֹעֵן דְּבָרִים... הֲרִי זֶה מַחְרִיב אֶת הָעוֹלָם** - חושף ידיעות שלעצמן אין בהן מידע הפוגע באדם מסוים, אבל הם חטטניות ופוגעות בפרטיותו של האדם. ובוודאי שמותר לחשוף פשעים כדי לסייע לבית הדין להעניש פושע או להזהיר את הציבור מפניו. **אֲבָל בְּעַל לְשׁוֹן הָרַע** - אין זו חלוקה רביעית, אלא הרחבת ביאור המושג 'לשון הרע'. שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת - דברי חנופה. **גִּלוֹי עֲרִיּוֹת** - ביאה אסורה על אחת מן העריות האמורות בתורה. **וְשִׁפְכוֹת דָּמִים** - רצח. על שלוש העבירות הללו נאמר ש"יהרג ואל יעבור" עליהן בכל מצב ובכל זמן (יסודי התורה ה, ב). **כֶּפֶר בְּעֵקֶר** - ראה לעיל ביאור ב, ג. **שְׁנֹאֲמֹר** - "אֲשֶׁר אֲמָרוּ לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר [נדבר הרבה לשון הרע] שִׁפְתֵינוּ אֲתָנוּ [שהרי פינו ברשותנו], מִי אֲדוֹן לָנוּ". **הוֹרְגַת** - עלולה לגרום למותם. **הַמְקַבֵּל** - השומע אותו ומקבל אותו כדבר אמת. ואם קיבל אותו, עובר גם על איסור "לא תשא שמע שוא" (שמות כג, א). ואיסור זה חל גם על המספר (ראה פה"מ אבות א, טז; סנהדרין כא, ז). **וְהַמְקַבֵּל יִתֵּר מִן הָאוֹמֵר** - עונשו גדול יותר, שאם לא היה מוכן לשמוע את דברי לשון הרע, היה נמנע הלא מלספר לו אותם. יותר מזה, השומע חייב להוכיח את האומר לשון הרע ולהפסיק את דבריו (לעיל ז, ז). ועוד, שהשומע חושב שהכל אמת מוחלטת.

ביאורים

סוגים רבים של דיבורים רגיל האדם להוציא מפיו. חלקם עוסקים באופן ישיר במה שהוא חושב עליו ומכוון אליו, וחלקם עקיפים יותר, וטומנים בחובם כוונות ומחשבות נסתרות. גם מה שנגרם כתוצאה מהדיבור של האדם משתנה מאוד ממקרה למקרה. לפעמים האדם אומר דבר מסוים שאין בו שלילה, אולם הוא גורם, במוקדם או במאוחר, נזק לזולת.

חז"ל הקפידו לפרט שאיסור לשון הרע מתרחב ומתפרס על כל מה שנוגע בנוק לזולת או גורם אליו. מכאן מפרט הרמב"ם כמה סוגים של דיבורים אסורים, חלקם מהתורה, וחלקם מדרבנן: הסוג הראשון תלוי בכוונת המספר. יש כמה סוגים של כוונות שיכולות להיות בבסיסו של הדיבור, לפעמים אדם אומר דבר שלילי מתוך שנאה, ולפעמים רק מתוך רצון ליהנות או להתלוצץ על חשבון אחרים. סוג נוסף הוא של כאלה שכוונתם שלילית ורצונם לספר לשון הרע, אולם הם מוצאים דרך עקיפה לומר מה שרוצים באופן שהם יוכלו 'להיתם', כדי שלא ירגישו שהם עוברים על איסור זה.

הסוג השני, קשור להשפעת הדיבור. בני אדם רגילים אולי לחשוב שרק דיבור שיש בו רע כשלעצמו נחשב לשון הרע, אולם ישנם דיבורים שכשלעצמם אין בהם רע, אך העובדה שאותו אדם שאומרם בפני אחרים, גורם לזולתו בושה, צער או נזק כלשהו, הופכת אותם לדיבורים אסורים.

הסוג השלישי, הוא דין ייחודי שמצוי רק בלשון הרע ובעוד כמות מצומצמת של איסורים, שבהם חכמים אסרו גם דבר שאינו חלק מהאיסור עצמו, אלא הוא רק בגדר 'אבק' של האיסור. לשון הרע הוא דבר כה ארסי עד שאפילו האבק שלו רע ומסוכן. מסיבה זו נאסר גם דיבור שעלול לגרום שיספרו בעתיד לשון הרע, וגם דיבור שאין בו גנות ישירה אולם הוא רומז על גנותו של האדם.

הרמב"ם חותם את העיסוק בענייני לשון הרע, בגודל ההרחקה שיש להתרחק מבעל לשון הרע. הוא מזהיר אותנו מפני אדם שדרכו לעסוק בלרכל ולדבר רע, ועלול לגרום לנו להיות מושפעים מהרעל הנורא של לשון הרע, שעליו נחתם גזר דינם של אבותינו במדבר. ולכן הפליגו חז"ל בדבריהם ואמרו על בעלי לשון הרע: 'אסור לדור בשכנותם וכל שכן לישב עמם'.

הרחבות

לשון הרע פוגע בכלל ישראל

אָלָא עַל לְשׁוֹן הָרַע בְּלִבְד. שעבוד מצרים היה, לדעת רש"י, עונש על לשון הרע [רש"י, שמות ב, יא] גם חורבן בית שני היה בגלל שנאת חינם ובכלל זה לשון הרע, וגם אריכות הגלות והצרות נובעת מכך שעוד לא תוקן עוון לשון הרע כראוי. רבי ישראל מאיר הכהן מסביר שלשון הרע פוגע בכלל ישראל: "ונראה פשוט שהטעם שהחמירה התורה כל כך בזה העוון משום שמעורר בזה הרבה את המקטרג הגדול על כלל ישראל, ועל ידי זה הורג כמה אנשים בכמה מדינות". מדוע? מסביר החפץ חיים: "מקרא מפורש בפרשת (וזאת ה)ברכה 'ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל, ופרש רש"י שם, שאימתי הוא מלך בישורון, דוקא כשהם ביחד שבטי ישראל ולא אגודות אגודות, וידוע דדבר זה רגיל לבוא על ידי לשון הרע" [חפץ חיים, הקדמה]. לשון הרע פוגע באחדות ישראל וגורם לפילוגים וליצירת כתות שונות, וכאשר עם ישראל אינו אחד, לא ניכר שאב אחד לכולנו, ועוברים על אזהרת התורה: "בנים אתם לה' אלוהיכם לא תתגודדו" [דברים יד, א], ודרשו חז"ל "לא תַעֲשׂוּ אגודות אגודות" [יבמות יג:], שכן "כיוון שאתם בני אב אחד ואל אחד ראי הוא לכם שלא תעשו אגודות אגודות וכאילו יש כאן שתי תורות ושתי אלוהות" [חידושי הריטב"א, שם].

ד, ויש שם דברים שהן אבק לשון הרע. כיצד? 'מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה?' או שיאמר 'שתקו מפלוני, איני רוצה להודיע מה ארע ומה היה', וכיצא בדברים האלו. וכן המספר בטובת חברו בפני שונאיו - הרי זה אבק לשון הרע, שזה גורם להן שיספרו בגנותו. ועל ענין זה אמר שלמה: "מְבַרֵךְ רַעְהוּ בְקוֹל גְּדוֹל בְּפִקְרֵי הַשְּׂפִימִים" - קללה תחשב לו" (משלי כז, ד), שמתוך טובתו בא לידי רעתו.

ד, וכן המספר בלשון הרע דרך שחוק ודרך קלות ראש, כלומר שאינו מדבר בשנאה; הוא ששלמה אומר: "כְּמוֹת־לֵהָ ה' הִיָּה זְקִים" חצים ומנות, פן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני" (שם כו, ח-ט). וכן המספר בלשון הרע דרך רמיות, והוא שיספר לתמו, וכאלו אינו יודע שדבר זה לשון הרע הוא, אלא כשממחין בו, אומר 'איני יודע שאלו מעשיו שלפלוני או שזה לשון הרע'.

ה, אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו. והמספר דברים שגורמיו, אם נשמעו איש מפי איש, להזיק חברו בגופו או בממונו, אפלו להצר לו או להפחידו - הרי זה לשון הרע. ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה - כבר נשמע הדבר ונודע, ואם ספר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת, אין בו משום לשון הרע; והוא שלא יתכן להעביר הקול ולגלותו יתר.

ו כל אלו הם בעלי לשון הרע, שאסור לדור בשכנותם, וכל שכן לישב עמם ולשמע דבריהם. ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע בלבד.

אבק לשון הרע - לשון הרע בדרגה פחותה, שהיא כמו האבק, שאינו עפר ממש. "וזו הרחקה גדולה מלשון הרע" (פה"מ אבות א, טו). **מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה** - כלומר 'מי היה מאמין שפלוני יגיע למצב זה', ובכך יגיעו לידי סיפור על עברו הרע של אותו אדם. **בבקר השקים** - מוקדם, כדי שישמעו כל הבריות את הברכה, אוהביו ושונאיו. **כלומר שאינו מדבר בשנאה** - עושה עצמו כאילו אינו מדבר מתוך כוונה לפגוע. **כמותה לה** - כמי שמהתל ועושה מעשה שטות. **זקים** - ניצוצות (מצוד"ד משלי כו, ח). **ואמר הלא משחק אני** - מעמיד פני תם. **המספר בלשון הרע בפני חברו** - העובדה שהדבר לא נעשה בהיחבא אינה מצילה מאיסור זה. יתר על זה, הוא אף מכלים את חברו. **והמספר דברים שגורמיו...** **להזיק וכו'** - שאין בדבריו שום גנות על פלוני, אך אפשר שהדברים יגיעו לכדי היזק, כגון אם יספר שראובן רוצה לפתוח חנות, והדבר יגיע לאוזניו של שמעון, שיש לו חנות באותו תחום, ששמעון עלול לנמנע מראובן לפתוח את חנותו. **דברים אלו** - לא של גנאי, שאסור לפרסם אותם, אלא דברים שעלולים להזיק. **להעביר הקול** - לפרסם. **על לשון הרע בלבד** - שדיברו בגנותה של ארץ ישראל (פה"מ ערכים ג, ה); ולעונשו של מי שמספר לשון הרע ולחומרת העוון ראה גם תומאת צרעת טו, י).

ביאורים

הרמב"ם פתח את הפרק בדיני לשון הרע, והפליג מאוד בהסבר חומרת האיסור שיש בו הרס של החברה. הוא חותם את הפרק בשני איסורי תורה נוספים - נקימה ונטירה, שההתגברות עליהן: "היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה".

ישנן כמה מצוות שבין אדם לחברו שלפעמים במבט ראשון נראות לנו כ'עצות טובות' או כמעלות מידותיות חשובות, ואיננו שמים לב שמדובר במצוות מהתורה שחובה על כל יהודי לקיימן. עניין זה בולט במיוחד באיסור נקימה ונטירה. נקימה ונטירה הן תולדות של מעשה שעשה לנו אדם אחר, או שנמנע מלעשות לנו משהו שהיה מצופה ממנו. לעיתים יש לנו נטייה 'לזכור לו' את מה שעשה ולפעמים אף להגיב בדיבור או במעשה בהתאם. אם נתבונן בעניין לעומק, יש בדבר זה סכנה גדולה לחייה הטובים והמאוחדים של החברה. הנקימה והנטירה מרגילות את האדם לשמור בלבו מחשבות רעות על הזולת, ובנוסף לשמר ולהעצים את הפירוד שבין אדם לחברו.

התורה רואה את האדם כבעל שליטה על מעשיו ומחשבותיו. היא מחנכת אותנו להתרגל מה לחשוב, מה לדבר ומה לעשות. מתוך כך התורה מצווה עלינו להימנע מלהזכיר לחבר דברים רעים שעשה לנו שאותם אנו 'נוטרים' בלבנו, או מלנקום בו על כך. לשיטות מסוימות, התורה אף מצווה לא לנצור את הכעס בלבנו.

הרמב"ם בדבריו כאן לא דורש מאיתנו למחוק את האישיות שלנו ולתת לכל אחד לרמוס אותנו. הרמב"ם מלמדנו שעל אף שכבני אדם בעולם הזה טבועה בנו הרגשה של חשיבות גדולה כלפי כל מה שנעשה בעולמנו, וממילא אם נעשה לנו עוול הדבר משפיע עלינו מאוד - בכל זאת אם נסתכל עליו במשקפיים נכונים, נבין שלא נכון לעשות 'עניין' מדברים שכאלו. להשגת הדברים הגשמיים, כמו גם לכבוד ולשאר הדברים של העולם הזה, אין ערך עצמי נצחי, ולא נכון לתת להם חשיבות יתר על המידה ולנקום ולנטור בגללם. חשיבה זאת מרוממת את האדם למדרגה רוחנית גבוהה יותר, ומרגילה אותו להבחין בין טפל לעיקר ולא להשתעבד לעולם הזה.

הרחבות

• דרך ההתמודדות עם הנטירה בלב

מִקְחָה הַדְּבָר מְלָבוּ. נקמה היא במעשה ולכן ברור כיצד ניתן לאסור אותה, אולם נטירה היא בלב, כיצד ניתן להתמודד עם רגשי הנטירה הטבעיים כלפי מי שלא הטיב לנו או אפילו פגע בנו? מסביר רבי אליעזר פאפו: "כאשר יתן החי אל לבו ויאמין באמונה שלימה כי מפי עליון תצא הרעות והטוב הבאות על האדם, בין שהיא בידי שמים בין שהיא בידי אדם אפילו כדי שוה פרוטה, ואין שום אדם יכול להרע או להטיב אפילו כדי שוה פרוטה או לכבדו או לזלזלו בכבודו וכדומה בלתי גזירת שדי", ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם-כן גוזרין עליו מלמעלה, והרבה שלוחים למקום... נמצא שכל העושה עמו טובה או רעה בין בגופו בין בממונו בין בכבודו שליחותא דרחמנא קעביד (שליחות ה' הוא עושה). וכאשר יהיה זה קבוע בלבו באמונה שלימה במסמרים בל ימוט לבבו יבין שאין להאשים את חברו... וה' לא ימנע טוב והבא ליטרה מסייעין אותו" [פלא יועץ, נקימה ונטירה]. כשנבין שהאירועים מתרחשים על פי תכנית אלוהית ולא על פי החלטות אנושיות, ושהצער שחווינו היה מכוון אף הוא ביד ה' - נקפיד פחות על מי שפגע בנו, שאף שעשה זאת מדעתו אינו אלא שלוחו של מקום.

ז, הנוקם את חברו - עובר בלא תעשה, שְׁנֵאָמַר: "לא תקום" (ויקרא ט, יח). ואף על פי נקימה ונטירה שאיננו לוקה - דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לאדם להיות מעביר על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הכל והבאי, ואינן פדאי לנקם עליהם.

ז, כיצד היא הנקימה? אמר לו חברו 'השאלני קרדמך', אמר לו 'איני משאלך'. למחר צרף לשאל ממנו, אמר לו 'השאלני קרדמך', אמר לו 'איני משאלך, כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך' - הרי זה 'נוקם'. אלא כשיבוא לשאל, יתן בלב שלם, ולא יגמל כְּאִשֶׁר גָּמַל לו, וכן כל פיוצא באלו. וכן אמר דוד בדעותיו הטובות: "אם גמלתי שולמי רע" (תהלים ז, ה).

ח, וכן כל הנוטר לֶאֱחָד מִיִּשְׂרָאֵל - עובר בלא תעשה, שְׁנֵאָמַר: "ולא תטר את בני עמך" (ויקרא ט, יח). כיצד? ראובן שאמר לשמעון 'שכר לי בית זה' או 'השאלני שור זה', ולא רצה שמעון. לימים צרף שמעון לראובן לשאל ממנו או לשכר, ואמר לו ראובן 'הא לה, הריני משאלך ואיני כמותך, ולא אשלם לך כמעשיך' - העושה כזה עבר בלא תטר'.

ח, אלא ימחה הדבר מלבו, ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבוא לנקם, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה, עד שימחה העוון מלבו כלל, ולא יזכרנו. וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ ומשאן ומתנן שלבני אדם זה עם זה.

בריה רחמנא דיטעו

להיות מעביר על כל דברי העולם - לא להתייחס לדברים שאינם חשובים. דברי הכל והבאי - דברים בטלים. ואינן פדאי - אינם שווים. קרדמך - הגרון שלך (פה"מ שבת ז, ב). אם גמלתי שולמי רע - מעולם לא עשיתי רע ליהודי שנהג כלפיי כך. הנוטר - השומר את השנאה בלבו. ימחה - ימחק.

הקדמה

לימוד תורה הוא המצוה המרכזית ביותר ביהדות. 'תלמוד תורה כנגד כולם'. מצוה שהאדם נתבע לעסוק בה משחר ילדותו ועד ליום מותו. 'הגיית בו יומם ולילה'. חשיבותה של המצוה נובעת מכך שידעית התורה היא הבסיס לכל עבודת ה' וקיום המצוות. כשאדם לומד תורה הוא מרומם את הצד העליון שבו, השכל, והוא ממלא אותו בדבר ה'. ככל שהאדם ידע יותר תורה הוא ידע לעבוד את ה' בכל דרכי חייו ויהיה מחובר אל ריבונו של עולם בכל צעד ושעל. זו גם המצוה היחידה שאפשר לזכות בה ב'כתר' מיוחד, כתרה של תורה. וזו מצוה שאפשר להתעלות על ידה אל המעלה העליונה ביותר בעם ישראל - להיות **תלמיד חכם**. בפרקים הבאים הרמב"ם מדריך אותנו איך לגשת לתורה ואיך ללומדה. החל מהחייב ללמוד תורה ולהעבירה במסורת לדור הבא וכלה בדרך להתעלות במעלות התורה ולזכות בכתרה של תורה.

ביאורים

לאחר שלימדנו הרמב"ם בהלכות דעות איך לבנות את עולם הנפש ולרכוש את מעלות המידות, עובר הרמב"ם למצוה המחזקת באדם את המעלות השכליות, **מצוות תלמוד תורה**. בניית המידות היא ההכנה ללימוד. דרך ארץ קדמה לתורה. כעת אפשר לגשת למצוות תלמוד תורה. מצוה זו מחייבת ללמוד וללמד את התורה כולה. להגיע לכך שכל איש מישראל יהיה איש של תורה.

הרמב"ם אינו מכנה את ההלכות 'הלכות לימוד תורה' אלא 'הלכות תלמוד תורה'. שם זה מלמד שמצוות לימוד תורה כוללת בתוכה את החובה ללמד את התורה. חלק מהותי מהלימוד הוא גם ה'ללמד', להנחיל את התורה לכלל ישראל. דבר זה בא לידי ביטוי בכמה הלכות:

הלכות יסודי התורה והלכות דעות, נוגעות לנשים כמו לגברים, לעומת זאת הנשים פטורות ממצוות תלמוד תורה. בעקבות כך הן גם פטורות מללמד את בניהן תורה מכיוון שרק 'כל החייב ללמוד חייב ללמד' [הלכה א], החובה על האדם ללמוד תורה מחייבת אותו גם להעביר את התורה לאחרים ולא להשאיר לעצמו.

החייב ללמוד אינו רק לבנו או לבן בנו אלא גם לבן חברו. יש מחויבות לכל לומד תורה מישראל להמשיך את התורה הלאה. לא להותירה רק אצל עצמו ואף לא רק אצל משפחתו, אלא להנחילה לכלל ישראל.

כאשר אביו של אדם לא לימדו תורה חייב האדם ללמוד תורה בעצמו. הרמב"ם אומר שהאדם 'חייב ללמד את עצמו'. חובת לימוד התורה היא 'ללמד את עצמו'. גם כאשר האדם לומד לבדו הוא מלמד (את עצמו).

כאשר יש התנגשות בין ה'ללמד' ל'ללמד' אין הדבר פשוט שה'ללמד' קודם. הכל תלוי בשאלה כמה תורה תלמד בעולם. אם הוא ובנו שווים ברמה השכלית האב קודם, אך אם בנו יבין לעומק את הלימוד מצווה ללמד את בנו מכיוון שכך תתפשט התורה בעולם יותר.

הלכות תלמוד תורה

יש בכללן שתי מצוות עשה: ראשונה - ללמד תורה; שנייה - לכבד מלמדיה ויודעייה. ובארור שתי מצוות אלו בפרקים אלו.

פרק ראשון

החובה ללמד וללמוד

א נשים ועבדים פטורין מתלמוד תורה, אבל קטן - אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר: "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם" (דברים יא, ט). ואין האשה חייבת ללמד את בנה, שכל החייב ללמד חייב ללמד.

ב, כשם שאדם חייב ללמד את בנו, כך הוא חייב ללמד את בן בנו, שנאמר: "והודעתם לבניך ולבני בניך" (שם ד, ט). ולא בנו וכן בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם וְחָכֵם מִיִּשְׂרָאֵל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינו בנו, שנאמר: "ושננתם לבניך" (שם ו, ט); מפני השמועה לְמֹדוּ: "בניך" - אלו תלמידיך, שהתלמידים קרויין 'בנים', שנאמר: "ויצאו בני הנביאים" (מלכים ב ג, א).

ג אם כן, למה נצטוו על בנו ועל בן בנו? להקדים בנו לבן בנו, וכן בנו לבן חברו. ג, וְחֵיב לְשַׁכַּר מִלְּמֹד לְבָנוּ לְלַמְדוֹ, ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחנם.

ג מי שלא למדו אביו - חייב ללמד את עצמו כשיפיר, שנאמר: "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם" (דברים ה, א). וכן אִתָּה מוֹצֵא בְּכֹל מְקוֹם שֶׁהַתְּלָמוּד קוֹדֵם לְמַעֲשֵׂהוּ, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.

ד הִיָּה הוּא לְלַמְדוֹ תוֹרָה, וְיֵשׁ לוֹ בֶן לְלַמְדוֹ תוֹרָה - הוּא קוֹדֵם לְבָנוּ; וְאִם הָיָה בְּנוֹ וּמִשְׁכִּיל מָה שִׁילְמֹד יִתֵּר מִפְּנֵי - בְּנוֹ קוֹדֵם. וְאִף עַל פִּי שֶׁבְּנוֹ קוֹדֵם, לֹא יִבְטַל הוּא, שֶׁכְּשֶׁם שֶׁמִּצְוָה עָלָיו לְלַמְדוֹ אֵת בְּנוֹ, כִּף הוּא מִצְוָה לְלַמְדוֹ אֵת עַצְמוֹ.

ה לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה; שאם נשא אשה תחלה - אין דעתו פנויה ללמוד. ואם היה יצרו מתגבר עליו, עד שנמצא שאין לבו פנוי - ישא אשה ואחר כך ילמד תורה.

לְכַבֵּד מְלַמְדֵיהָ וְיֹדְעֵיהָ - ומטרת הכבוד, שיהיו דבריהם נשמעים ושיקנה האדם לעצמו מידות טובות של הכנעה (מו"ג ג, לו). **וְיֹדְעֵיהָ** - חכמים יודעי חכמת התורה, אף על פי שאינם מלמדים אותה (ק). שתי מצוות הן: תחילה באה המצוה ללמד את התורה לבנים, שהיא עיקר המצוה מן התורה (סו"מ עשה יא), והיא מוגבלת בזמנה ובהיקפה, ונראה שהיא כוללת ללמד את התורה שבכתב ואת פירושה, הכלול בספר זה, "משנה תורה", ורק בהמשך בא המצוה האישית ללמוד (להלן ח). **פְּטוּרִין מִתְּלָמוּד תוֹרָה** - פטורים מן החובה ללמד את הבנים, וגם מן החובה ללמוד בעצמם (להלן הלכות ח, יג). **מִפְּנֵי הַשְּׂמוּעָה** - כפי ששמעו איש מפני רבו במסורת שבעל פה כיצד להבין את דברי המקרא (ק). **שֶׁהַתְּלָמוּדִים קְרוּיִין בְּנִים** - מפני שהמלמד האציל לו את תוכן הלימוד, וכאילו ילד אותו ונתן בו חיים (מו"ג א, ו; ראה רוצח ז, א). **לְלַמְדוֹ אֵת עַצְמוֹ** - הרמב"ם נוקט לשון זו (ולא ללמוד), מפני שמדובר בחובה למסור את התורה לדור הבא, וכאן הוא מוסר לעצמו, ואילו חובת הלימוד העצמי באה רק בהלכה ח. **כְּשִׁיפִיר** - כשיגיע להבנה ולהכרה שקיום המצוות מצריך לימוד. **הִיָּה הוּא לְלַמְדוֹ** - היה צריך ללמוד. **יְלַמְדוֹ אֶת תוֹרָה וְאַחַר כֵּן וְכוּ** - נראה שהדברים אמורים עדיין במצוה ללמד, כלומר במי שלא לימדו אותו תורה, וכעת עליו להשלים את לימודיו הבסיסיים. **יִצְרוֹ מִתְּגַבֵּר עָלָיו** - לקרבת אשה. ובמקום אחר הרחיב רבנו בעניין זה: "ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה, והיה מתיירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במוזנות [בפרנסה] ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה. מי שחשקה נפשו בתורה תמיד, ושגה [ודבק, עסק בהתמדה] בה כבן עזאי [תלמיד חכמים מימי המשנה שלא נשא אשה], ונדבק בה כל ימיו, ולא נשא אשה - אין בידו עוון, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו. אבל אם היה יצרו מתגבר עליו, חייב לישא אשה, ואפילו היו לו בנים, שמא יבוא לידי הרהור" (אישות טו, א).

חובת מסירת התורה

סדר עדיפות ותשלום על הלימוד